

A jiddis nyelv kialakulása, története és korszakai

A nyelv kialakulása (történelmi szempontok):

- A zsidók vándorlásaik során általában felvették a környező népek nyelvét, így gyakran alakultak ki speciálisan zsidó nyelvek: judeo-görög (יווני – *jevani*), judeo-latin, judeo-francia (צרפתי – *carfati*), judeo-arab (*judezmo*), ladino, jiddis, „Yinglish” / „Yeshivish”, jidli, stb.
- Zsidó kulturális központok i.sz. 1000 körül: az izraeli és a babiloni központok hanyatlása során a hangsúly Európa fele mozdul el, új helyszínen új központok alakulnak ki: Szezárd világ / frank-német területek / Provence / Olaszország.
- Szezárd központ az Ibériai félszigeten – judeo-arab (*judezmo*), judeo-spanyol (*ladino*)
- Különálló askenáz kultúra születése: függetlenség az orientális zsidó központoktól. Rabbenu Gershom (Metz, Franciaország. 960 - Mainz, Németország. 1028) törvényei – תקנות רבינו גרשום / Rabbi Shlomo Yitskhaki (=Rashi, Troyes, Franciaország. 1040-1105). / *Khasidey ashkenaz* – חסידי אשכנז kialakulása Regensburg központtal: Shmuel ben Kalomimus ha-Hasid (Speyer, 1120-1175), fia Yehuda ha-Hasid (Speier 1150 - Regensburg 1217). Két központ: Speier, Worms, Mainz – שו"ם – háromszöge, ill. Lotharingia.
- Zsidó vándorlások a középkor során Keletre (Németország); majd még Keletebbre és Északra (Lengyelország, Ukrajna, Balti országok); Délre (Olaszország, XV-XVI.sz.). Okok: gazdaság, kereskedelem, demográfia, kultúra, pestisjárvány (Black Death), keresztesháborúk.
- Jiddis nyelv kialakulása: Speier-Worms-Mainz (שו"ם) / Regensburg / Duna-medence / Babilónia / szláv nyelv devokabularizációja?
- Különlegessége: ellentétben a többi nyelvvel, ezt vitték magukkal vándorlásaik során is, és ahelyett, hogy újabb zsidó nyelvek alakultak volna ki, a jiddis változott az új, környező nyelvek hatására.

A nyelv története:

- Max Weinreich: *History of the Yiddish Language*. Askenáz I: az a terület, ahol askenáz zsidók laktak az első időkben, a jiddis nyelv bölcsője. Askenáz II: a keleti vándorlások után az askenáz zsidók által lakott területek.
- A jiddis dialektizálódása: nyugati, ill. keleti jiddis (ÉK, DK, közép). 1569 Lublini unió: Litvánia és Lengyelország egyesülési folyamata befejeződik, a jiddis dialektushatárok az ezt megelőző állapotot tükrözik.
- 1648-ban megtorpan a keleti irányú vándorlás: Chmelnietzky féle zsidóüldözések (גזירות ט"ח-ה"ת), és enyhe nyugati irányú vándorlás indul meg.
- 19. század második fele, főképp 1880-as évek után: pogromok, és zsidóüldözések miatt tömeges vándorlás indul meg Keletről Nyugatra és Amerikába.
- Magyarország esete: dialektus-keveredés.

- Nyugat és Közép-Európa: Felvilágosodás *Haskole, haskala* (השכלה) – emancipáció, szekuláris oktatás, antiszemita vádak cáfolata. Egyre erősebb nyelvi asszimiláció a német nyelvű környezethez. Moses Mendelssohn (1729-1786). Ideológia: jiddis mint zsargon, inkább a környezet nyelve vagy „tisztá” bibliai héber.
- Kelet-Európa: Más nyelvi háttér – szláv nyelvek. Más ideológia – *haszidizmus*, Bal Shem Tov. Orosz populizmus, nacionalizmus. A többi tábor is a nép nyelvén fordul a néphez: *misnagdim* – Vilnai Gaon, Eliyahu ben Shlomo Zalman (1720-1797), ill. a kezdeti kelet-európai *haskole* – Mendl Lefin Satanover (1749-1826) és Yosef Perl (1773-1839).

A nyelv korszakai:

Nagyon kevés dokumentum áll a tudósok rendelkezésére, sok tényt nem lehet megmagyarázni, ezért állandó viták vannak erről. Egyelőre Max Weinreich felosztása állja meg leginkább a helyét.

- **Ójiddis (1000-1350):** Askenáz I. – askenáz kultúra kialakulása német nyelvű területen, a jiddis nyelv kialakulása germán, héber-arámi és újlatin elemek fúziójából. Kevés írásos emlék: 1096 keresztes háborúk áldozatainak névlistái, *Memorbikher* (מעמארביכער), 1272 *Vormser makhzer* (az első jiddis rím), bibliai és talmudi szólísták.
- **Korai jiddis (1350-1500):** Askenáz II felemelkedése, ennek hatására a szláv elem megjelenése a jiddisben. Keleti jiddis kialakulása mint Askenáz II beszélt nyelve (Askenáz I nyelve továbbra is a nyugati jiddis). Kéziratok. Irodalom: szekuláris európai művek adaptálása, költészet, közösségi napló (פינקעט), szent szövegek fordításai (טייטש). Az írott nyelv továbbra is mindenhol Askenáz I nyelve.
- **Közép jiddis (1500-1700):** Askenáz II további fejlődése, és terjedése, a keleti jiddisen belüli dialektológiai különbségek kialakulása. Könyvnyomtatás. Kialakul a az irodalmi nyelv, nyugati jiddis alapokon (standard írott nyelv I). Amsterdam, Prága, Velence. Elye Bokher (Eliyahu Levita), *Mayse-bukh*, *Tsenerene*.
- **Új jiddis (1700-):** A felvilágosodás, az emancipáció, az asszimiláció hatására Askenáz I és a nyugati jiddis hanyatlása, majd kihalása. Ezzel párhuzamosan Askenáz II virágzása, a keleti jiddis fejlődése és terjedése (Nyugat Európa, Amerika, Izrael). A haszidizmus és a zsidó felvilágosodás terjeszkedése Askenáz II-ben jiddisen keresztül, a jiddis szerepe és státusa megváltozik. Új irodalmi nyelv kialakulása a keleti jiddisből (standard írott nyelv II). Modern jiddis költészet, próza, dráma, oktatás, politika, tudományok, szekuláris oktatás. Jiddisisták, héber-jiddis konfliktus: 1908 Csernovici Konferencia – kimondják, hogy a jiddis egy teljes jogú zsidó nyelv. Vészkorszak. Önkéntes, ill. kényszerített nyelvi asszimiláció Amerikában, Izraelben és a Szovjetunióban.